

Töredékek Sárosd múltjából

A község múltja az újratelepítésig (1300 -1761)

Sárosd neve 1300 óta adatolható. Ebben az évben nemesi névben fordul elő. Kétségtelen, hogy a nemesi név kapcsolatban áll az évszázadokon keresztül a vidékre jellemző mocsaras, ingoványos terepviszonyokkal. Tehát a sáros melléknévnek a d képzős származékából keletkezett a helység neve.

A helységen keresztül folyik a sárosdi vízlevezető csatorna, amely a község határát is átszeli. Ez a víz 1845-ig összefüggő vízfelületet képezett a Velencei-tó seregélyesi ágával, és az ággal együtt magával a tóval. Szabályozása után azonban a víz eltűnt az érből, de a csatorna határjelzőként szerepelt 100 esztendőn át a telkes gazdák és az urasági földek között. A Sárvíz szabályozása még azt is eredményezte, hogy az egész határban létező, egykor vadban és halban dúsz vizek az 1850-es évek végére eltűntek, azaz kiszáradtak, és bő füvet termő rétekké váltak. Ilyen területek voltak a következők: Kendertó, Kónyilapos, Hamvaylapos és a Téglató. Ez utóbbi mesterséges alakulat, és a feljegyzések szerint a téglagyári munkások csákánya ott a régi világ rejtélyes nyomait tárta fel. A Kendertóról azt tudjuk, hogy 1859-re már kiszáradt, és 1860-ban egy homokborította tófenék volt a helyén. A helység határa jórészt sík terület, maga a helység egy halom déli lejtőjén fekszik, tengerszint feletti magassága 114 méter. A magassági fixpont a katolikus templom falában vastáblán van elhelyezve.

A helység múltja a magyar középkor évszázadaiban a kunok történetével van összefüggésben. Sárosd és a határában fekvő Jakabszállás a hantosszéki kun kapitányság települései voltak. Sárosd 1417-ben került a világi birtokosok kezére. A helység határában fekvő Jakabszállás ekkoriban kiemelkedő szerepre tett szert, mert 1481-ben mezővárosi rangot kapott, ami évi három országos vásár rendezésének jogát is jelentette.

Jakabszállás a magyar középkor évszázadaiban élte fénykorát, melynek a városi rangot Corvin Mátyás király adományozta.

A 15 települést magába foglaló kun kiváltságos terület központja Hantos volt. A szállásterület feje a hantosszéki kapitány. A kun népek a 15. század közepéig a

megye társadalmába integrálódtak, de a török hódoltságig egy tömbben maradtak. Ma már csak a helynevek utalnak a kun szállásokra, mint Jakabszállás, Előszállás, Karácsonyszállás. Mátyás királyunk által kiadott oklevél szerint Jakabszállás várossá emelése - és ezzel együtt vásártartási kiváltsága - anyjának, Szilágyi Erzsébetnek a kérésére történt. Az oklevélben olvasható, hogy az uralkodó a település népének, lakóinak javát és hasznát tekintette, amikor évi három országos vásárt engedélyezett számára. Az országos vásárokat Szent Péter apostol székfoglalásának ünnepén, február 22-én, továbbá Keresztelő Szent János (június 24-én) és Szent Mihály arkangyal ünnepén (szeptember 29-én) tarthatták, míg a szabad hetivásárokat hetente a csütörtöki napokon. Az uralkodó egyben felruházta Jakabszállást mindazon kiváltságokkal, melyeket a szabad királyi városok a királyi birtokokon tartott heti és országos vásárokon gyakoroltak. A török hódoltság első évtizedében a jakabszállási lakosok legnagyobb része elmenekült a városból vagy elpusztult.

Sárosd földesurai közül a Sulyok és a széplaki Bottka családot ismerjük a 15-16. századból. A széplaki Bottka család kétségtelen a kun nemzetségek egyikének leszármazottja. A család a török időköt is átvészelte, és a hódoltság megszűnte után sárosdi birtokait sikerült visszaszereznie. Sárosd hódoltsági éveiből még azt tudjuk, hogy a 17. század közepén a sárosdi birtokról nem történt adózás a magyar fél részére. Ugyanis a török földesúr Sárosdon majorsági művelést folytatott, amely után a szerzett összes jövedelem a török földesurat illette meg. Az abai és a sárosdi török földesúr a hódoltság utolsó évtizedeiben ugyanaz volt, így a két község között határjelek nem is voltak ezekben az időkben.

Jakabszálláson 1546-ban a pusztá hasznélvezője Nászúk Monosztirlu tímárbirtokos, akinek rájái (parasztjai) nem voltak, a birtok jövedelme évi 730 akcse volt, s a földeket használók évente búza- és széna tizedet adtak a tímárbirtokosnak. A 16. században még négy török összeírást ismerünk Jakabszállásról, mégpedig 1559-ből, 1562-ből, 1580-ból és 1590-ből. Valamennyi összeírás más és más birtokost tüntet fel, így 1559-ben Rusztem pasa, budai beglerbéget, 1562-ben Musztafa tímárbirtokost. 1580-ban szultáni hászbirtok. 1590-ben a hasznélvező neve nem ismeretes.

Egy 1616. évi magyar oklevélben Jakabszállás a fehérvári prépost szálltára fenntartott birtok volt. A győri káptalan előtt Somogyi Mátyás jenői jobbágy vallotta, hogy Jakabszállás a fehérvári prépostság birtoka lett volna. Néhány évtizeddel

később (1656-ban) a Veszprém megyei törvényszéken Bottka Zsigmond kitiltotta birtokairól a karácsonyszállási és seregélyesi lakókat. A Bottka család Jakabszállás mellett a magáénak vallott a Báránd, Sárosd, Szolgaegyházát is.

A Bottkákat a török kiűzése után is Sárosd, Jakabszállás és Kispusztá tulajdonosaként találjuk. 1694-ben e pusztákat 20 esztendőre 275 forintért a székesfehérvári Vörös Pálnak elzálogosították. A záloglevelet Bottka Erzsébet, Bottka Julianna, Bottka Magdolna írták alá. 1696-ban Jakabszálláson 220 hold szántóterület volt. Ezt a szántót a török hódoltság utolsó évtizedeiben is művelték, azt a török földesúr sajátjaként kezelte, és utána a magyar földesúrnak nem adóztak a jobbágyok.

1696-ban a székesfehérvári kamarauradalom jószágigazgatósága felmérést végeztetett Sárosdon is. Megállapították, hogy itt is a földesúri jogokat a székesfehérvári Vörös Pál nemes úr gyakorolta. Tudjuk, a birtokok zálogjogon voltak Vörös Pál kezében, aki Sárosdot is a tulajdonostól, a Bottka családtól vette bérbe. Az 1694-ben kelt szerződés értelmében Bottka Erzsébet, valamint két testvére: Julianna és Magdolna húsz esztendőre elzálogosították Sárosdot. A Bottka nővérek Sárosdot örökös jogon bírt vagyonnak nevezték a zálogszerződésben. Ez utóbbira vonatkozatható az a tény, hogy 1656-ban Pápán, a Veszprém megyei törvényszéken Bottka Zsigmond nevében kitiltották Sárosd földjeinek műveléséből a szomszédos falvak és puszták lakóit. Ebből a bírósági aktusból is arra lehet következtetni, hogy Sárosd a török idők alatt elpusztult, lakói elmenekültek, s így itt is, akárcsak Jakabszálláson seregélyesi, karácsonyszállási parasztok szántottak a határban és legeltettek a bő füvet adó területeken.

Egyébként 1696-ban Sárosdon mindössze 150 holdra becsülték a kamarauradalom emberei a szántóföldeket, míg a többi legelő volt.

Kispusztá és Perkáta között 1696-ban határjárást is tartottak, és ekkor a vitás határügyeket békésen oldott a meg egy Fejér vármegyei küldöttség: Meszlényi János alispán, Vörös János szolgabíró, Petrovicz Ferenc Veszprém megyei ülnök, Eszterházy Ferenc nagybirtokos, Wierth Ferenc, a székesfehérvári jezsuita rendház főnöke, mint a győri jezsuita kollégium ez ügyben teljhatalmú megbízottja. Itt állapodtak meg arról is, hogy Kispusztáról visszahajtják azokat az ökröket, melyeket Eszterházy cselédjei hoztak át a győri jezsuiták birtokáról, Perkátáról, a házfőnök

pedig gondoskodott arról is, hogy a perkátaiak által a kispusztai földekről elszállított gabonát visszaviszik Kispusztára. Ezután a határjeleket szemlélték meg a deputáció tagjai: a birtokosokat Wierth Ferenc házfőnök, továbbá a birtokok tisztartói képviselték.

A deputáció a bejárást „egy rác ember sírjánál” kezdte. E rác ember tragédiájára lehet következtetni arról, hogy a küldöttek megjegyezték, hogy a rác embert „még a belháború előtt itt fejezték le”, és ezen a kiemelkedő dombtetőn temették el, a sírra magas keresztet emeltek, s a kereszt tövében egy nagy követ is elhantoltak. Ezt a követ határjelnek ismerte el a deputáció. Ettől a határjeltől déli irányban haladt a küldöttség, és újra egy dombra ért, melynek tetején épületromokra bukkant. E romokról azt tartották, a helybeliek, hogy azok a régi templom romjai. Jakabszállás a török hódoltság megszűnése után nem települt újjá.

1699-ből arról értesülünk, hogy Sárosdra Heister Siegbert császári tábornok tartott igényt, Heister ezen a birtokon kívül még Lovasberényt, Ráckeresztúrt, Nadapot és Börgöndöt is magának követelte. A törökellenes háborúk során érdemeket szerzett császári tisztek és a kor hivatalnokai eséllyel pályáztak meg olyan birtokokat, melyek a hódoltságból kerültek vissza.

Ennek a törekvésnek vagyunk tanúi most Sárosdon is. A birtok jogos tulajdonosai azonban nem hagyták magukat kisémmizni: a Bottka család leányági örökösei nemcsak tiltakoztak az osztrák császári tiszt birtokszerző törekvései ellen, hanem történelmi joggal bizonyították örökségük jogosságát. A győri káptalan előtt megjelent Bottkák ellenvéleményüknek adtak hangot Sárosd elvétele miatt, és egyben bizonyították, hogy ők Sárosdon évszázadok óta birtokosok, hiszen nem másnak, mint az egykori kun kapitánynak, Thomannak a leszármazottjai. Ennek a tiltakozásnak egyelőre eredménye nem lett, mert Heistert még ebben az évben beiktatták a sárosdi birtokba. További vizsgálatok eredménye volt, hogy Heister végülis nem maradt meg ezekben a falvakban, és 1702-ben az egész sárosdi pusztaság már Eszterházy birtok.

A birtokszerző Eszterházy Ferenc Fejér vármegye főispánja volt. Az adásvétel Sárosdon kívül kiterjedt az ekkor már működő jakabszállási és a kispusztai gazdaságra is. Eszterházy Ferenc a Bottka család leányágának a birtokokért 2288 forintot fizetett ki 1722. június 23-án.

A sárosdi birtokok a törökellenes felszabadító háborúk idején eléggé elhanyagolt állapotban voltak, kevés helyi lakossággal. 1724-ben például sárkeresztúri parasztok művelik a sárosdi és a jakabszállási földeket. A szomszédos elég népes faluból mintegy hatvan parasztnak volt itt földje. A tizedadóból kiderül, hogy a 18. század első évtizedeiben főleg kenyérgabonát termeltek a pusztákban - tehát búzát, kétszerest, továbbá árpát, kölest és zabot. A pusztákat a 18.század első felében nem tudták benépesíteni. 1747-ben mindössze 11 család élt Sárosdon, a családtagok száma 58 volt.

A birtokot 1730-ban Eszterházy György kezében találjuk, majd a negyvenes évek végén Eszterházy Dániel tett lépéseket, hogy az allodiális szántók területét növelje. Ekkor már két részre oszlott a birtok, mert 1747-ben Eszterházy Jánosné is a saját gazdaság kialakításának törekvéseiben találjuk. Eszterházy Jánosné földesasszonynak ebben az évben jelentős számú állatállománya volt a pusztán: tudjuk, hogy 120 szarvasmarha, 91 ló volt tulajdonában.

Az allodiális gazdálkodás megszervezése azonban igényelte volna a munkaerőt. A telepítési folyamat Sárosdon 1750 körül megkezdődött, de egyelőre eredménnyel nem járt. A telepesek néhány éves ittlétük alatt meggyőződtek a vidék kietlen voltáról, a mostoha természeti körülményekről, a nehéz megélhetési viszonyokról, és így közülük többen elköltöztek. 1752-ben például két család, 1754-ben pedig négy család tervezte az elköltözést Sárosdról. 1753-1754 telén az állatállomány nagyobb része elveszett, mivel teletetésüket a téli legelők hiánya miatt helyben nem tudták megoldani, így az állatok számára a Duna másik oldalán kerestek legelőket. Az állatok azonban a legelőről eltűntek, ami megmaradt, azt pedig el kellett adniuk, mert a lakosság kenyérhiányban szenvedett, s a kapott pénzen gabonát vásároltak. A sárosdiak egy levelében olvasható, hogy „sokan közülünk mindennap egy darab kenyérre is alig virradnak”.

A megélhetés nehézkes volta elűzte tehát az első sárosdi telepeseket, holott a földesúr kérésére a vármegye igyekezett őket mindennemű közteher alól mentesíteni. 1755. december 5-én a nemesi közgyűlés három szabad évet engedélyezett számukra. Ez annyit jelentett, hogy a parasztok három éven át az állami és földesúri terheket nem fizették.

1756. elején már érkeztek is új családok az elhagyott telkekre. A betelepítés azonban 1761-ig elhúzódott. Ebben az évben jelentősebb számú telepes család érkezett Sárosdra, akik már rendezettebb jogi viszonyok közé kerültek, s így a természet mostohaságával is megkísérelték a birkózást.

A mezőváros kialakulása, fejlődése 1848-ig

Sárosd a Mezőföld Fejér megyei részén a 18. század utolsó harmadától kezdve mintegy száz esztendőn át jelentős szerepet töltött be. A földesúri pusztaként számontartott település újranevesedése a 18. század közepén zajlott le. Az Eszterházy uradalom a népesség helyhez kötése érdekében is előtérbe helyezte a település fejlesztését. Ehhez azonban további, mégpedig tömeges telepítésre volt szükség.

A sárosdi telepítés lebonyolítását a földesúr Rátky Józsefre bízta, aki 1761-ben 30 jobbággal kötött szerződést. Ebben meghatározták a földesúrnak járó szolgáltatásokat. Az évi robotnapokat 30-ban szabták meg, és a robotnapokba bele - számították a hosszúfuvart. Például, ha a jobbágyoknak az adonyi hajóállomásra kellett robotban földesúri gabonát szállítani, azt négy napi robotszolgálatnak számolták el, és a Cseténybe kirendelt jobbágyok is négy, a Majsára fuvart vivők pedig három napot kaptak a munka teljesítésére. A földesúri tiszt kikötötte, hogy a robotszolgálatban a jobbágnak hat ökörrrel és jó gazdasági felszereléssel, erős szekérrel vagy lovaskocsival kell megjelennie. Amennyiben a kívánt állatlétszámot a jobbágy nem állította ki, úgy a robotnapok számát kevesebb időben számolták el.

Csetényből a jobbágyoknak fát kellett szállítani Sárosdra. A csetényi erdőben az erdész minden szekérre kimérte az elszállítandó mennyiséget. Ugyancsak a jobbágyok kötelességévé tették, hogy a majorsági földeken termelt gabonát és szénát takarítsák be, illetve rakják a majorban kazalba.

Az uraság a telkeseket census fizetésére kötelezte. Az egész telkes például 4 forint évi összeget fizetett. A jobbágy az uraság engedélyével a faluból elköltözhetett, de az eladott ház után 10 % illetéket fizetett be az uradalmi pénztárba.

A szerződés 11. pontjában a helységben letelepedni szándékozó cigánycsaládok jogi helyzetének szabályozására került sor. Közismert, hogy a cigányok kóborlásának

megakadályozása érdekében a kormányzat már tett intézkedéseket. A cigánycsaládoknak a falusi közösségekbe történő beilleszkedését egyes földesurak is támogatták. Többen engedélyezték letelepedésüket. Persze a cigánycsaládoknak vállalniuk kellett bizonyos úrbéres kötelezettséget, és azután rájuk is azok a szabályok voltak érvényesek, melyek a jobbágyságra általában. Ez az út a cigányok asszimilálása területén eredményesnek bizonyult, mert több száz cigánycsaládról tudunk, amelyek ebben az időben Fejér megyében szerződést kötöttek az uradalmakkal, azokban letelepedtek, és jobbágyokkal együtt teljesítették szolgáltatásaikat. Ezek a cigánycsaládok teljesen beilleszkedtek a falvak társadalmába, s lényegében egy generáción belül életmódjuk megváltozott, s felvették mindazon szokásokat, melyek a paraszti társadalomra egyébként jellemzőek voltak.

Sárosdon 1761-ben Kovács Istók, Kovács József, Kúti Mihály, Brukner Miklós fordultak kérelemmel az urasághoz, hogy tegye lehetővé letelepedésüket, mivel magukat családjukkal együtt örökös jobbágyságra adják. A falu lakóit is kötelezték, hogy a cigánycsaládok beilleszkedését zavaró körülményekkel ne akadályozzák. Az urasági tiszt házhelyeket jelölt ki számukra, ahol azok házaikat felépítették, kiadta telkeiket, amely után a szolgáltatásokat fizetniük kellett.

A telepítés befejezésének deklarálása után megindult a településnek mezővárossá történő kialakítása. Köztudott volt, hogy a mezővárosi státust elnyerni anyagi kötelezettséggel járt, s továbbá meg kellett lenni a legszükségesebb intézményrendszernek. Ez gazdasági, igazgatási, vallási és kulturális intézmény kifejlesztését követelte meg a földesúrtól és a helyi lakosságtól.

Eszterházy Imre - aki egyébként Cseszneken élt - már 1761-ben bejelentette Fejér vármegye nemesi közgyűlésének, hogy a telepítés lezárása után megindítja a mezővárosi státus elnyerésére az akciót, melyhez kéri a vármegyei hatóság támogatását.

A lakosság ezekben az években nélkülözések közepette élt. A helyi gabonakereskedő, Kovács József urasági közbejárásra kölcsönzött a sárosdi parasztnak terményeket. A gazdák azonban ezt a mennyiséget nem tudták neki a következő években sem visszafizetni. A kereskedő 1764-ben is lépéseket tett, hogy az adósokat a termények visszajuttatására rávegye. A jobbágyságot arra kötelezték,

hogy egy 20 pozsonyi mérős szántóföldet közösen műveljen meg, annak termését adják el, s így az évente felgyülemelő pénzt a mezőváros templomának építésére használják fel.

A lakosság zöme katolikus vallású volt, és lelki gondozása eddig Perkátáról történt. Ehhez a templomépítési alaphoz különböző büntetéspénzeket is csatoltak. A földesúri tiszt kijelölte a plébániaház telkét is. A jobbágyokat kötelezték, hogy az építkezésekhez a szükséges fát a cseszneki erdőben kitermeljék, és azt külön, a robotnapokon felül Sárosdra szállítsák. A mezővárosba gyakran érkeztek egyházi személyek, legtöbbször a fehérvári ferencesrendi barátok közül. Ezek ellátása a mezővárosi bíró feladata volt. Az első évtizedekben ugyanis plébánost a mezőváros nem kapott, s a lakosság lelki gondozása misszió útján történt.

Sárosd a mezővárosi státust Mária Terézia királynőtől 1761. október 20-án kapta meg. A kérelmező Eszterházy Imre földesúr volt, aki a királyi udvarhoz a helytartótanácsra keresztül juttatta el kérvényét.

A mezővárosi jog gazdasági előnyökkel járt. Sárosd évente négy vásár megtartására kapott engedélyt. A vásárnapok a következők voltak: május 1., június 27., augusztus 15., november 11. Ekkoriban az állatvásár napja nem eshetett egybe az élelmiszerek és az iparcikkek vásárának napjával, ezért Sárosdon az országos állatvásárokat a kijelölt napok előtti napon tartották meg. A vásártartási jog 1762. augusztus 7-én a mezővárosé lett, megváltásáért a város 1010 forintot fizetett ki a kancelláriának.

A telepítési szerződés érvénye, illetve az abban foglalt kedvezmények 1763-ban lejártak. A földesúr ezután magasabb szolgáltatásokat vetett ki a jobbágyokra, és egyben rendezte a falu birtoklási viszonyait, a közösségi életet. Ez év szeptember 5-én Eszterházy Imre Csesznekről megküldte a szerződést a sárosdi parasztnak. Eszerint rendezték a telki állományt. Ekkor egy egész teljes jobbágynek 40 pozsonyi mérő alá való szántóföldet adtak, a fél telkesnek 20, a negyed telkesnek 10 mérőt. Azonkívül adtak még a szántóföldekhez réteket is. Ez egy egész telkes számára 7500 négyszögöl volt, és ennek arányában kaptak kevesebbet a töredék telkesek is.

A szántóföldeket három dűlőben mérték ki a telkes gazdáknak. Az úrbéri állományhoz nem tartozó maradványföldeket is átadták a telkeseknek, ezeket dézsma alá vetették, és más szolgálattal nem tartoztak utánuk. A telkeseket heti robotszolgálatra kötelezték. Ez annyit jelentett, hogy az egész telkes hetente egy

napot az uradalomban volt köteles dolgozni, de ha az uraságnak gyalogmunkásokra volt szüksége, abban az esetben a heti egy napig tartó igásrobotot háromnapig gyalog munkára válthatta fel, amely ellen a jobbágy nem tiltakozhatott. Ez a szolgálati forma a jobbágy számára mérhetetlenül nehéz volt, mivel összes munkaidejének mintegy a felét igényelte.

A lakosságot a földesúr rendészeti szempontból is felügyelte. Kötelezte a gazdákat, hogy a házakat az akkor érvényes építési előírásoknak megfelelően alakítsák át. Ugyanis a telepítés utáni években még sok volt a földkunyhó és a ma putrinak nevezhető ház. Előírta, hogy a mezővárosban csak szilárd anyagból készített házak lehetnek, egyébként a földesúr megígérte, hogy a földesúri rendtartás ellenére hevenyészetten álló házakat szétdúlhatja. Elrendelte azt is, hogy minden házhoz kéményt kell építeni, és a kémény csak kőből épülhetett. Az építkezések anyagszükségletét az uradalom saját téglaegetőjéből biztosította. A téglákat a lakosságnak meg kellett vásárolni, mégpedig 3 forint ellenében kaptak 1000 darabot.

Az épülettűt a cseszneki uradalmi Bakonyerdőből hozták a lakosok. Az uradalmi tiszték kötelessége volt arra ügyelni, hogy mindenki csak a saját szükségletére való téglat és épülettűt kapja meg, és azzal a jobbágyok ne kereskedjenek.

Megjegyezzük, hogy hasonló tilalom alatt állott a maradványföldök bérbeadása is. Megtörtént ugyanis, hogy ilyen jellegű földeken idegenek, főleg állatkereskedők legeltettek. Az uraság a maradványföldöket a jobbágyság gazdaságának emelésére adta ki, és nem kereskedési célokra.

Eltiltotta az uraság a jobbágyság számára a nagyszámú birkatartást, és mindössze a magyar juhok közül 1000 db legeltetésére adott engedélyt. Ekkor rendeli el, hogy 1763. április 24-i g több ezer birkát a jobbágyság eladjon.

Intézkedett arról is, hogy a tó melléket a jobbágyok fűzfával ültessék be, hogy a későbbiekben sövényre és karóra helyben találjanak fát. Végezetül a szerződés adatokat tartalmaz Sárosd további benépesítéséről. Ekkor újabb 30 házhelyet hasítottak ki az urasági földekből, melyekhez megfelelő számú és nagyságú telki földeket csatoltak. Az urasági tiszt szerint ezeket a házhelyeket és telkeket csak „jó marhás gazdáknak” engedik kiosztani, mert az a cél, hogy az uraság az igásrobot napok számát emelni tudja.

A szerződést a mezővárosi előjáróság aláírta, és ezzel el is fogadta. Az előjáróság a következő sárosdi lakosokból állt. Szabó bíró, továbbá Rakosy Péter, Rapai Lőrinc, Horvát Ádám, Horvát Mihály, Szöllősi János, Horvát Imre, Tótt György és Szegi Péter esküdtek.

1765-ből rendelkezésünkre áll egy sárosdi uradalmi számadás, amely szerint 482 mérő búza, 111 mérő árpa, 250 mérő köles és 300 mérő kukorica termett. Szalmás állapotban a gabona a következő mennyiséget tette ki: 1335 kereszt búza, 102 kereszt tavaszi búza, 38 kereszt rozs, 693 kereszt árpa. A ménesben 127, a gulyában 195, a juhnyájban 428 db állat volt.

1768-ban az úrbéri állomány felmérése során 54 telkes gazdát találtak a mezővárosban. Vagyoni megoszlásuk: 11 fél-, 21 egynegyed-, 12 egynolcad telkes, 5 házas-, 5 házzal nem rendelkező zsellér. A telki állomány mindössze 11 és fél telek, amely 35 és háromnegyed pozsonyi mérő nagyságú beltelekhez kapcsolódik. A telki állomány 408 hol d szántóföldből és 48 szekér szénát termő rétből állt.

A jobbágyterhek a mezővárosban a következők: szolgáltak évente 715 nap ígás vagy 1430 nap gyalogrobotot. A város előjárói elmondták még, hogy az 1763-ban tervezett heti háromnapos gyalogrobot végülis nem valósult meg. Fizettek még évente 45 forint censust, adtak 76 font fonást, 25 tyúkot, 153 tojást.

Az előjárók a vármegye emberei előtt feltárták a sárosdi jobbágyság rövid itteni tartózkodásának viszontagságait. A bíró Malomi Pál, továbbá Botos Pál, Horvát Mihály, Német János, Tótt György egyöntetűen vallották, hogy az első úrbéri szerződést 1761-ben kötötték meg az uraság emberével, de ennek értelmében csak két esztendőn át szolgáltak. A következő szerződés 1763-ban keletkezett, amely nagyobb terheket rótt a jobbágyságra. Ugyanakkor közölték a vármegye embereivel, hogy a legelőterületük kicsi, ezért kénytelenek más helységek határában legelőt bérelni.

A mezőváros határának egy részét mérnök mérte fel. Ezt a határrészt ekkor „rendezett földeknek” nevezték, míg a többi határrészen a felmérés hiánya miatt becsléssel állapítják meg a földek nagyságát. A jobbágyság azt kívánta volna, hogy ezek a határrészek is kerüljenek mérnök által „rendbeszedésre”. A robotról még elmondták, hogy a földesúri tisztek azt eléggé rendszertelenül kívánták, ami sokuknak kárára volt. Példának említették, hogy volt olyan hét, amikor minden nap az

uradalomnak kellett dolgozniuk. A terményadóról vallották, hogy 1765-ig tizedet adtak, azután a terhek emelkedtek, és már minden kilencedik kereszt gabona az uraságé lett. 1765 előtt kender és káposzta után nem is adóztak, de azóta ebből a terményből is kiadták az „urasági részt”.

Amikor az uraság a helységet meglátogatta, itt tartózkodása alatt a jobbágyságnak kellett fő élelmiszerrel ellátni. A jobbágyok közül azok, akik régebben a mezővárosban voltak, szabad költözködési joggal rendelkeztek, azok viszont, akik későbbben telepedtek le, már örökös jobbágyok voltak.

Az urasági tisztt ellen az előjáróknak több kifogásuk volt. Sérelmezték, hogy az elfogott és a tilosban talált marhákat az uraság elhajtotta, és darabját 1 máriás ellenében adta vissza. Neki tulajdonították azt is, hogy a sárosdiak nem jutottak bérlőhelyhez Jakabszállásban és Szerecseny - pusztán, hanem ezt idegenek szerezték meg.

1782-ben a mezőváros előjárósága a következőkből állott: öreg bírós Malomi István, törvénybíró Csekei János, esküdtek pedig Horváth István, Horváth György, Király György, Deák János, Rappai József, Tóth Gyula és Kis János voltak.

A mezőváros fejlődése eléggé lassú ütemű: 1774-ben 54 lakóházban 420 fő lakott, a jobbágyháztartások száma 80, a zselléreké 3, de található még 23 szolga és szolgáló lány, 5 kézműves és 1 kereskedő. A jobbágyok tulajdonában volt 82 ökör, 41 tehén, 98 ló, 54 sertés.

1784-ben már 68 ház állt a mezővárosban, melyekben 106 család élt, s a tényleges népesség száma 546 volt.

1786-ban a határszemle alkalmával a földeket első osztályúnak minősítették. 1785-ben Jakabszálláson még csak 19 fő élt 1 uradalmi házban, viszont 1838-ban a lakosság száma 161 fő volt. A sárosdi majorban állt egy kisebb urasági ház, továbbá istállók, magtár és egy szilárd anyagból épült kápolna. A kápolna mintegy 200 ember befogadására volt alkalmas. A kápolna kegyura, Eszterházy Imre, aki a kápolnabővítést már 1784-ben tervezte.

Úgy tűnik, hogy a telepítési szerződésben foglalt templom és plébánia felépítésére a lakosság nyomorúságos helyzete miatt nem került sor. Most kezdődött a kápolna bővítése, mert az anyagiakat a Vallásalap pénztára utalta ki a sárosdiaknak. A

bővítés 1788-ra megtörtént. A kápolnát Mária mennybevétele tiszteletére szentelték fel.

Iskola már a mezőváros megalakulása évében működött, bár erre csak következtetni tudunk, mert adatok 1770-ből állnak rendelkezésre. Ebben az évben a tanító - egyben a mezőváros jegyzője is - meghalt, aki 15 gyermeket oktatott. A tanító javadalma évi 12 forint, 20 mérő búza, 3 mérő őszi, 3 mérő tavaszi vetésterület, 1 szekér széna, két szobás lakás a mezővárosban, melyből 1 szoba volt a tanterem. 1783-ban a tanítás nyelve a magyar, a tanulók száma ezidőre 50-re gyarapodott. Ezt az iskolát a katolikus és a református szülők gyermekei egyaránt látogatták.

Itt kell megemlíteni azt a fontos tény is, hogy a sárosdi cigánycsaládok gyermekei is iskolába jártak. Igaz, a cigánycsaládok gazdasági helyzete konszolidált volt, hiszen valamennyien egynegyed telket műveltek. Bukmér Györgynek 1 lánya, Kuti Józsefnek 1 fia, Bédi Józsefnek az öt kisebb gyermeke közül 2, Kuti Pálnak 1 fia volt iskolás.

A 19. század első évtizedeiben a mezőváros mindennapjaiba is bepillantunk. Itt egy olyan közösség életét ismerjük meg, amelyben nincsenek köznemesek, kiváltságos egyének, és a polgárosodási folyamat nehezen indul. Úgy tűnik, hogy egy ideig a mezővárosi státus inkább csak az uradalomnak hozott hasznot, s a lakosság éppen a jobbágyi kötöttségek folytán vagyoniilag nemigen tudott emelkedni.

A vármegye még 1801-ben Sárosdra küldte egyik szolgabíróját, Zlinszky Imrét, hogy egy sárosdi katonaszökevény vagyoni viszonyait mérje fel. Zsíros János katona ugyanis felszerelésével együtt szökött meg a katonaságtól, így a kincstár kártérítésre kötelezte volna a családot. A szolgabíró azonban a Zsíros családnál nem talált olyan jellegű vagyont, sem ingóságot, melyet elárverezni lehetett.

A katonaságtól kívánt szabadulni a sárosdi Kovács Ferenc is. Az előjáróság megkereste az Alvinczy ezredet, és azzal érvelt, hogy Kovács apósa elhalt, a gazdaságban nincs munkaerő, és ezért kérik Kovács leszereltetését.

1801-ben Csikós Józsefet és nejét, Hertelendi Annát sárosdi parasztleányek egy összeszólalkozás alkalmával megverték. Csikós az ügyet a megyei törvényszék elé akarta vinni, de ott azzal utasították el, hogy az ügyet először a szolgabírói szék tárgyalja. A szolgabíró a sárosdi parasztok közül Tóbiás Györgyöt, Tóth Pétert, Kis

Györgyöt, Rapai Józsefet, Gergely Györgyöt pénz-, majd botbüntetésre ítélte. A sértettek 25-25 forint fájdalomdíjat kaptak, a jobbágyokat pedig deresre húzták, és a falu szeme láttára egyenként 32-32 botütést kaptak. A szolgabíró az ügy elintézéséről a vármegyének beszámolt.

1803-ban a szentágotai bérlők a Garda-völgyön átvezető utat lezárták. Ez az út vezetett Szentmiklóásra. A bérlők ugyan az új utat kijelölték, de ez nagy kerülőt jelentett a közlekedőknek. Az ügy a vármegyei nemesi közgyűlés elé került, ahol megállapították, hogy az utat azért zárták le, mert a Garda-völgyben az útviszonyok különösen rosszak, az utak fenntartása sok munkába került. Kiküldték viszont a Garda-völgybe a vármegyei mérnököt, hogy a korábbi helyett megfelelő útvonalat jelöljön ki. „Ez az útvonal lehetőleg a völgy keleti részén húzódjék, mivel itt a birtok- és a terepviszonyok is megengedik az útvonal kiépítését” - hangzott a megyei utasítás. Az új út 1803. november végére készült el, és 5 öl szélességű volt.

Az uraság a földesúri ház körüli területen erdősített. Első ízben 1812-ben a terület keleti részét ültették be. Az ültetés sikerrel járt, és a sivatagos jellegű, homokbuckás terület gazdag erdőséggé változott. Ezen a részen mintegy 100 holdon fácánkertet rendeztek be, az erdőrészt Józseferdőnek nevezték. Az erdő közepén nyolc út találkozott, s az utak középpontjában a Diana-szobrot helyezték el. A szobron a következő felírás volt olvasható: „Palude pie mota ecce Josephina sylva.” (azaz: A mocsarat kegyesen megszüntetve; íme a Josephini erdő.). A szobron még több felirat is található: a második részén „successores carpant nepotes” - (az utódok tiszteljék az ősoket); harmadik részén: „devotissimus I. E. posuit” - (tisztellel létesítette E. I.); a negyedik részen „industria constante labore” - (szorgalmasan, állandóan dolgozzál); az oszlop tetején pedig körkörösén a következő felirat volt olvasható: „Illustrissimae Dominae Comitissae Viduae Pauló Esterházyanae, Natae Comitissae Csáky” - (a legkiválóbb úrnőnek, gróf Esterházy Pál özvegyének, született Csáky grófnőnek).

Az uradalom az erdőben két halastavat is létesített. Ezek azonban a Sárvíz lecsapolása következtében elvesztették a víznyerési lehetőséget, és kiapadtak. A déli tó mellett állt a „Fekvő Diána” emlékkő, melynek kőlapján a következő felirat volt: Gróf Csáky Josefa - Gróf Esterházy Pálné - Nemes jó szive - Szép lelke - Munkás élete - Özvegyi magányán - Puszta Sárosdot - Újra teremtvén - Az egész

környékinek - Kiesb tekintetet adott - Hálaadó tisztelet jeléül. Örök emlékül tette - Gróf Esterházy Imre 1819.

1820-ban egy második erdő ültetésére is sor került, melyet ugyancsak Eszterházy Josepha kezdeményezett. Ez az erdő rész a „szolgaegyházi erdőcske” elnevezést kapta.

Nemesi lakossága Sárosdnak nem volt. Az urasági család pusztasárosdi kúriájában azonban a kiszolgáló személyzet a helyi lakosságból tevődött össze. 1828-ban özvegy Eszterházy Pálné élt Sárosdon, és a nemesi összeírás mindössze még két nemes urat említ: az egyik a tanító, a másik a katolikus plébános lehetett.

Ugyancsak ebből az évből származik az az adat is, hogy a mezővárosban 74 ház állt, s ezekben 44 telkes jobbágy- és 30 zsellércsalád élt. A zsellérek megélhetése a helyi uradalomban biztosított: aratást vállaltak, takarmányt kaszáltak, csépeltek és a gabonát nyomtatták. Az uradalom 1821-ben a közös legelőt elkülönítette, és annak egy részét a jobbágyok kapták meg. Az úrbéres telkek száma 1848-ig már nem változott: 1830-ban nem egészen 13 egész telek volt Sárosdon.

1841-ben a házas zsellérek arról panaszkodtak, hogy az uradalom őket is a telkesekhez hasonlóan ígásrobot szolgálatra kötelezi, holott nekik ez a törvény értelmében sem kötelező. Említik, hogy ezután a gyalogrobotot hajlandók csak elvégezni.

Az 1840-es évek közepén egymást követően rossz volt Sárosdon a termés, és 1846-ban éhínség lépett fel. Különösen a zsellérek helyzete vált kritikussá. A birtokosok az aratórészt pénzben fizették ki, mivel alig termett gabona, ugyanakkor a burgonya is fertőződött, és alig termett. A nyári keresetből a zsellérek mindössze 3-4 mérő gabonát tudtak vásárolni, mivel a búza ára igen magas volt.

Ebben az évben a sárosdi zsellérek a jakabszállási uradalomban dolgoztak, arattak és ők végezték a nyomtatást is.

A jakabszállási uradalomban a 19. század első felében tökéletes üzemszervezési folyamat ment végbe. A puszták bérője, Horhy Mihály a gazdaságban váltógazdálkodást vezetett be. Korábban főleg a külterjes állattenyésztés volt a fő foglalkozási ág Sárosdon és a pusztákon. Horhy nevéhez fűződik az istállózó állattenyésztés meghonosítása, a rendszere s trágyázás bevezetése, a nagyüzemi

kukorica termesztés kialakítása. A majorsági kukoricatermelés Horhy példája nyomán kezdett elterjedni a Fejér megyei uradalmakban, de a gazdaságszervezés területén végzett munkáit is példamutatónak tekintették.

A kukoricát természetesen ismerték a falvakban, a pusztákban, de csak kis területeken termesztették. Néhol csak annyit ültettek kukoricából, mint amennyit a virágokból volt szokásos. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a kukorica ápolása rendkívüli munkaerőt igényelt, melyet kézierővel ekkoriban nemigen tudtak elvégezni. A kukoricát a tenyészidő alatt többször kellett kapálni, majd ritkítani (egyelni), de szedése is nehéz volt. Horhy a kapálás nagyobb részét ekézéssel kiiktatta, a vetést pedig az ősszel mélyen szántott és jól trágyázott földbe tavasszal végezte el.

A sárosdi iskoláról az 1840-es években kapunk újra hírt. 1841-ben a tanulók száma 54, akik valamennyien látogatták az iskolát. A tanító, Závodszy István szerint a tanulók a pusztákról bejárnak az iskolába. A tanterem elég szűknek bizonyult. Az iskola fűtését a mezőváros költségére végezték, a könyveket a szülők vásárolták, a papírt a helybeli lelkész adta, a padokat a mezővárosi költségvetésből készítették. A tanító jövedelme: a város évente fizetett 20 forintot, 8 font húst, 8 font sót, 22 font fagyút, 2 öl szalmát, 1 öl fát, 2 akó bort, párbérben a szülők 1 véka búzát adtak, ami összesen évente 100 vékát tett ki. A tanító magyar nyelven oktatta a Bibliát, a keresztény tudományt, olvasást, írást, számolást. Az épület rozzant állapotú, így már 1841-ben javításra szorult volna.

1841-ben iskola működött Jakabszálláson is, ahol a tankötelesek száma 65, bár ezeknek csak mintegy egyharmada látogatta az iskolát. Az iskola fenntartója a földesúr, aki a tanítót, Lénárd Jánost fizette.

1850-ben 16 fő élt Jakabszálláson. Ők voltak az állandó lakosok. Ugyanebben az évben idénymunkások nagy számban tartózkodtak Jakabszálláson: a 315 fő idénymunkás az osztrák birodalom tartományaiból érkezett ide. A jakabszállási uradalom 2670 holdat tett ki. Az uradalom 12 táblába volt beosztva, egy-egy tábla 222 és fél holdat foglalt magába. A puszta közepén épült fel a major, ahol csinos urasági és majorsági épületek álltak.

A 12 táblára osztott uradalmat fák környékezték, és valamennyi táblát jó közlekedési út kötötte össze a majorral. A nagybirtokos, Eszterházy János és örökösei váltógazdaságot folytattak, ahol a növénytermesztés mellett az állattenyésztés is

igen szép eredményeket mutatott fel. A ridegmarhák tömeges tenyésztésével felhagytak, és a szarvasmarhákat istállózták, szántóföldön termelt takarmánnyal etették. A legelőterület az 1840-es években erősen megcsappant. A pusztá története a tőkés társadalmi fejlődés 100 esztendeje alatt összefonódott Sárosd múltjával.

Amint az eddig elmondottakból láttuk, Sárosd a Fejér megyei mezővárosok sorába elég korán lépett. A megyének ezen a táján - Adonyon kívül - a 18. század közepén nincs más mezővárosa, így Sárosd gazdasági centrum szerepe elég korán kialakult. Az Eszterházy uradalom itt rendezte be a birtokközpontot, amely a helység igazgatási szerepét növelte, és ehhez járult a már említett vásártartási jog gyakorlása, s így a Duna-Sárvíz közötti résznek kereskedelmi központjává alakult.

A Sárosd környéki birtokok elég tekintélyes mennyiségű gabonát termeltek, és a nagy kiterjedésű legelőkön számtalan állatot legeltettek. Vásárain a többi között a Zichy, az Eszterházy, a sárkeresztúri prépostsági (majd püspöki), az előszállási uradalmi, a Batthyány birtokokon előállított termékek jelentek meg, itt voltak a bogárdi, a keresztúri, a tinódi, szolgálgyházi, a rácalmási, a cecei, a vajtai, az alsószentiváni közbirtokosok, parasztok, mesteremberek is termékeikkel, portékáikkal.

Sárosd mezővárosi státusa 1848 után még 23 évig fennállott, és csak a községi törvény hatálybalépésével enyészett el. Bízást állíthatjuk, hogy Sárosd 110 esztendei mezővárosi funkcionálása a település múltjának egyik legszebb fejezete.

Sárosd az 1840-es években

Fejér megye déli, gabonaövezetében kialakult mezőváros népességét, gazdasági erejét tekintve nem emelkedett ki a környező úrbéres és közbirtokossági falvak sorából. A polgári forradalom kirobbanásáig mezővárosi rangot, vásártartási jogot kapott 15 település közül Sárosd a lakosság létszámát illetően a rangsor utolsó helyét foglalta el. Azonos szinten állt a megye észak-nyugati erdőövezetében fekvő Isztimér mezővárossal, amelynek lakossága 1.153 fő. Sárosd belterületén 811, a külterületen pedig 222 fő élt. (Csillagmajor népessége 50 fő, Szárnyasmajoré 16, Jakabszállásé 156). Ez nem területének népességeltartó erejével függött össze, hanem az úrbéres, a majorsági birtoktesttől elkülönített földek mennyiségével.

Sárosdon az úrbéres jobbágyok által használt terület alig haladta meg a 12 egésztelket. Módos jobbágygazdaságok sem alakultak ki, fél- és negyedtelkesek alkották a helyi tehető réteget.

Az úrbéres gazdaságok stagnálásával ellentétes folyamat bontakozott ki az uradalomban: az Esterházyak jakabszállási és pusztasárosdi majorságában megkezdődött az áttérés a váltógazdálkodásra, az istállózó állattartásra. A feudalizmus utolsó évtizedeiben a házi kezelésbe vont földek területe meghaladta a 9 ezer holdat (1 hold 1200 négyszögöl), ugyanakkor a jobbágyok használatában levő földeké nem érte el az 1000 holdat. Állandósult az uradalom és a jobbágyok ellentéte, az úrbéresek földjeik birtokosává akartak lenni, a zsellérek pedig földet követeltek, az úrbéresekhez hasonló státus elnyeréséért szálltak síkra.

Fejlődő uradalom és stagnáló jobbágygazdaság jellemezte a feudalizmus utolsó esztendeit, s a polgári forradalmat közvetlenül megelőző esztendőök rossz gabonatermése válságba sodorta az úrbéres gazdaságokat, a zsellérek között pedig éhínséget eredményezett.

Az 1840-es évek közepétől feszült helyzet alakult ki a mezővárosban: a jobbágyfelszabadítás megvalósítása, a tized, a robot eltörlése, a közteherviselés hatotta át a közgondolkodást. A lakosság politikai tájékozódását a megyei reformpárti nemesség, különösen Madarász József, Madarász László, Salamon Lajos és Fiáth István segítette. A cecei, az alapi és az abai liberális nemesek a földművelőket a szükséges társadalmi változások lényegével ismertették meg. A mezőváros lakóinak többsége fogékonnyá vált a politikai küzdelmek iránt. A reformkori országgyűlések, a megyei közgyűlések „a politika sáncaiból kivetettek” körében is érdeklődést keltettek.

Nemcsak a reformkori törekvések motiválták a forradalmi helyzet kialakulását, hanem az egyre mélyülő gazdasági válság, amely a polgári forradalmat közvetlenül megelőző években tetőzött. Sárosd földműveseit a rossz gabonatermés sújtotta, néhány esztendő átlagosnál mostohább éghajlati viszonyai válságba sodorták a jobbágygazdaságokat. S az is nehezítette az életkörülményeket, hogy a feudális terhek és szolgáltatások változatlanok maradtak, nem követték a lakosság teherbíró képességének csökkenését. Sőt, az állami és a megyei adó szigorú behajtása a szociális nyomorúság elmélyülését segítette elő (a sárosdiak 1847-ben 534 Ft állami és megyei adót fizettek).

A parasztság már-már elviselhetetlen helyzetét, egyes rétegeinek nyomorát az 1846 őszen általánossá vált éhínség fokozta. A nyomor, az ínség, a koldusok nagy száma a feudális viszonyok ellentmondásaira - minden korábbinál határozottabban - hívták fel a figyelmet.

A gazdasági válság politikai válságba torkollott. Az uralkodó osztály, a konzervatív arisztokrácia megrettent, az ínség következtében fellépő mozgalmaktól tartott. Fejér megye nemesi vezetői 1846 végén gyors intézkedéseket léptettek életbe. Felmérették az éhezők számát, a földbirtokosok gabonakészleteikből vetőmagot, „ínséggabonát” osztottak, egyes uradalmak munkalehetőséget is biztosítottak. Azonban tüneti kezeléssel nem lehetett orvosolni a nyomort.

1847 tavaszáig tovább romlott a helyzet. Egyértelművé vált, hogy a zselléreket, negyed- és nyolcadtelkeseket sújtotta leginkább az ínség. A telkesek - vetőmagjuk nem lévén - elmaradtak az őszi vetésekkel. A zselléreknél, akik létfenntartásuk nagy részét aratással biztosították, életkörülményeiket az súlyosbította, hogy 1846 nyarán nem aratórésért, hanem pénzért vállalták a gabonabetakarítást. Munkabérükért, az élelmiszerárak rohamos növekedése miatt, csupán 3-4 mérő búzát vásárolhattak (egy pozsonyi mérő búza 62,5 liter). A székesfehérvári piacon a búza pozsonyi mérője 17-18, a rozsé 16 forint volt.

Ugyanakkor a gabona mellett a legfontosabb élelmezési cikk, a burgonya hozama is jelentősen csökkent, ismeretlen „betegség” támadta meg, elrothadt a földben.

Válságos helyzet alakult ki Sárosdon és a környező településeken is. Adonyban és Perkátán - az összeírás bizonyága szerint - 4387 lakos éhezett. Az ínségesek a környező helységekből kerestek munkát, kéregettek, koldultak. De megsegítésükre készek voltak az uradalmak is, 500 pozsonyi mérő gabonát osztottak ki közöttük. A rászorulókra átlagosan 7,1 liter gabona jutott.

Segélyre szorultak a sárosdi zsellérek is; közel 250 fő helyzetén azzal segített a mezőváros földesura, gróf Eszterházy László, hogy Jakabszálláson munkalehetőséget biztosított. Azonban a jobbágyok sürgető kérésére, a vetőmag biztosítására nem adott határozott választ.

Képmelléklet

A település címere

-H-

Frédéricus Nemes Magistrate!

et Vago József Patronus Nominis.

Honorablem magistrum altissimae majestatis Imperatoris, etc.,
 et Illust. Patris, nuntius noster in obsequio, etc. Illust. Patris, altissimae
 Imperatoris maiestatis; Nihil in obsequio, etc. Illust. Patris, altissimae
 Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis,
 etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris,
 altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris
 maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc.
 Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris,
 altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris
 maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc.
 Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris,
 altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris
 maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc.
 Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris,
 altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris
 maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc.
 Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris,
 altissimae Imperatoris maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris
 maiestatis, etc. Illust. Patris, altissimae Imperatoris maiestatis, etc.

Kovács József sárosdi kasznár levele Fejér vármegyéhez (1764)

Az Esterházy-kastély